

FÜGEDI ERIK

Elkésett emlékbeszéd Balanyi Györgyről

*Ó be jól esik gondolni reád
Te igaz ember és igaz barát
Maurinus elme, Szent Ferenc szívével
Az Isten áldjon mind a két kezével.*
(Sík Sándor: Testvér)

A régi Magyar Tudományos Akadémián, amelyet 1950-ben elfoglaltak a kommunisták, magától értetődő szokás volt, hogy az elhunyt tagokról emlékbeszédet mondjanak, a pályatársak egyike méltassa a halott akadémikus pályafutását és elért eredményeit. Nemcsak az európai kultúra nemes hagyományai tették ezt a kegyeletes aktust szükségessé, hanem a társadalomtudományokban olyan nagyon fontos kontinuitás is. A tudomány fejlődését sokszor hasonlítják versenyfutáshoz, de ez a hasonlat egyszerűen nem felel meg a való tényeknek. Ha a sportoknál akarunk maradni, akkor hasonlatként sokkal inkább a bakugrást kell választani, amiben az előttünk járók vállán ugrunk át, s az élre érve a térdünkre támaszkodunk, és várjuk, hogy a következő játékos a mi vállunkon átugorva haladjon tovább. Az elődök munkája mindig ösztönzője a kutatásnak, mérce és kihívás a kutató számára.

Mai előadásommal a megemlékezést szeretném szolgálni, s a dolog természete szerint, meg az átélt történelem miatt rendkívüli emlékbeszédet kell tartanom. Formailag rendkívülit, mert nem ragaszkodom a tudományos pályához, mert nem az Akadémián hangzik el és mert Balanyi Györgynek gimnáziumi tanítványa voltam és nagyon sokat köszönhetek neki. Tartalmában is rendkívülit, mert egyrészt az ember és a pap-tanár alakját szeretném megrajzolni, másrészt önéletírásaira és kortársai nyilatkozataira támaszkodhatom, ami felbecsülhetetlen előny.

Kezdjük a szokásos módon. Balanyi György 1886. február 10-én született a kecskeméti határban fekvő Talfája egyik tanyáján szüleinek hetedik gyermekéként olyan házasságból, amelyben utána még négy újszülött látta meg a napvilágot. Önéletrajzában maga vallott arról az örökségről, melyet szüleitől kapott. „Édesanyámtól arcvonásaimat, főleg arcom legkarakterisztikusabb részeit, orromat és szemeimet: érzelmességre, bensőségre és elmélyedésre való hajlamomat. Édesapámtól pedig bátortalanságig visszahúzódó természetemet, faragcsikáló, babráló kedvemet és kicsinyességig menő szívósságomat a megkezdett munka elvégzésében.” (Bíró Imre: *Dr. Balanyi György életrajza*. Piarista levéltár 699. „Kegyeletes életrajzok”, IV., 165-212. o.) Ritka önismeretre valló sorok, a vele való első találkozás után senki sem felejtette el átható sötétbarna tekintetét és az orrát, melyet Sík Sándor „dantei”-nek jellemezte. A jó emberismerő arra is gyorsan rájöhetett, hogy Balanyi György sohasem próbál kéretlenül beleavatkozni más ember életébe, de az sem maradhatott titok, hogy tanárként valóban szívósan mindent megtesz azért, hogy a maximumot hozza ki diákjaiból.

Elhangzott a Piarista Diákszövetség 1991. április 26-i váci ülésén.

A család — más aligha várható el ebben az időben az alföldi parasztság körében — súlyos harcban állt a szegénységgel. A belső katolikus hit mellett ez a külső tényező, amely a családot alakítja. Kemény munkát kell végezni a gyerekeknek is, felelősek a rájuk bízottakért, legyen az kisebb testvér vagy baromfi, s a munka során észrevétlenül, a világ legtermészetesebb módján sajátítják el egy életre az erkölcsi értékeket. Balanyi György már túl volt kacsa- és pulykapásztori karrierjén, amikor 13-14 éves korában egy iskolatársa meglátogatja. „Szülei nem voltak otthon — írja visszaemlékezésében az iskolatárs — csak ő volt kisebb testvéreivel és avval szórakoztatta őket, hogy kukoricaszárból ökröket csinált nekik”. Legjobb festőink vásznára kíváncsozó életkép, és bizonyíték arra, hogy ennek a fiúnak a szeretetet és szolidaritást nem kellett megtanulnia, génjeiben hordja ezeket, mint édesanyjától örökölt szemének színét.

Nyolc éves korában iratják be az 1 kilométerre fekvő tanyai iskolába, ahol kitűnő tanítóra talált, és egy ferencesre, Viktor atyára, aki hétfő délutánonként hittant tanít. Balanyi lesz a „főhadsegédje”, a kis elsősök fejébe ő veri bele a katekizmus kérdéseit a franciskánus atya teljes megalégedésére.

Sorsát 12 éves korában édesanyja dönti el, aki meg van győződve róla, hogy fia tehetséges és papnak való. Viktor atyához fordul, aki készségesen segít és behozza kiszolgálónak ún. *kredenciális*nak a kecskeméti ferences rendházba. Ezzel megnyílik az út a kecskeméti piarista gimnáziumba is, ahol újabb próbatétel vár rá. Teljesen tájékozatlan, nehezen illeszkedik bele a gimnázium légkörébe, elsős bizonyítványában hármások vannak. Ráadásul a tanári kar „jelentéktelen szürke emberek, akik sem maguk, sem tárgyuk iránt nem tudtak mélyebb rokonszenvet ébreszteni bennünk”. De hál’ Istennek az osztályfőnök, Király Lajos kirí a sorból. Rendkívüli ember, nagyon temperamentumos, pofonokat osztogat. „Mindenáron el akarta hitetni velünk, hogy rettenetesen szigorú ember — írja róla Balanyi — de mi nem hittük el neki”. Mégis, ő az a tanár, aki nemcsak bevasalja az anyagot, de arra is kényszeríti a tanulókat, hogy azt meg is emésszék. Fiatal farkasoknak van olyan éles megfigyelőképessége, mint az ilyen kamaszoknak, de itt többről van szó. Ezt a mondatot a tananyag megemésztéséről hamarosan Balanyi tanár úrról is el lehet mondani, nyilván Király Lajostól vette át rendszerét vagy annak egyes elemeit.

Ötödikes gimnazista, tehát 17 éves, amikor felvételét kéri a rendbe, s miután kitűnő ajánlást kap, Vácra kerül a noviciátusba. Itt keletkezik életreszóló barátsága Sík Sándorral, itt találkozik először Zimányi Gyulával, aki prefektusként új nevelési módszert honosít meg a rendben. A noviciátus után visszatér Kecskemétre, hogy befejezze gimnáziumi tanulmányait. Az utolsó két évben egy-egy dolgozattal megnyeri a 60 koronás Széchenyi-díjat, s mire 1906 őszén a budapesti egyetem és a rendi teológia hallgatója lesz, már azt beszélik róla, hogy „történettudósnak indul”.

A körülmények valóban ideálisnak mondhatók egy fiatal szakember képzése szempontjából. Egzisztenciális kérdések nem merülnek fel, Európa még a leg-hosszabb békeidejét élvezi, a régi, a Duna-parton álló rendház lakáson és ellátáson kívül gazdag könyvtárt is rendelkezésére bocsájt. A fiatalembernek nincs nehézsége a latinnal, amely Magyarországon a történész elengedhetetlen munkaeszköze, sem azzal, hogy magyarul világosan és szépen fejezze ki magát akár írásban, akár szóban. De mindenekelőtt megtalálja az alkotó munka nélkülözhetetlen feltételét, az élénk szellemi baráti kört. Sík Sándor, Walter János, Révai József a tagjai ennek a kis körnek, akik évek óta ismerik, és akik tudják, hogyan kell vele meghitt barátságot tartani.

Minderre égető szüksége is van, mert mint minden új környezettel, kezdetben az egyetemmel is nehézségei vannak. Az egyetemes történet tanárához, Ballagi Aladárhoz csatlakozik, aki nem akar iskolát alapítani, nem törődik tanítványival. De Balanyi ezt is jó szívvel veszi, visszaemlékezéseiben is így ír róla: „Azért vagyok hálás, mert így egyéniségem — bocsánat a szóért, de ki kell mondani — tudományos egyéniségem egészen szabadon, úgy is lehet mondani: irányítás nélkül fejlődhetett ki. Igaz, ez meglehetősen idő- és energiabeli pazarlásba került, de a magam emberségéből lettem, ami lettem”. Sokszor olvastam el ezt a mondatot az elmúlt hetekben, mégse tudtam eldönteni, hogy szerénységét vagy hihetetlen jóindulatúságát tartsam-e többre.

1910 azután döntő esztendő Balanyi György életében. Ekkor szenteli pappá Kohl Medárd esztergomi segédpüspök, ebben az évben doktorál az egyetemen. Disszertációja „IV. Sixtus és a Pozzi összeesküvés”. Az 1471-1481 között kormányzó pápa kápolnájáról híres, a Pozzi-klán a Mediciek ellen kísérelt meg sikertelen összeesküvést, a közvélemény a pápát tartotta felbujtójuknak. 1911. elején egy középiskolai történelem-földrajz szakos tanári oklevél zárja a sort. Balanyi György most már ország-világ előtt kész ember, pap-tanár és történész hála mindannak, amit hazulról magával hozott, s amit megszerzett. Ez az ember többet nem változik, marad a latin közmondás szerint az, ami, „*semper idem, semper ego*”.

A fiatal tanárt a rend Szegedre küldi, ahol egyszerre négy osztálynak, két elsősnek és két másodikosnak lesz osztályfőnöke, aki hittant, földrajzot, szám-
tant és szépírást tanít. Hat évet tölt Szegeden, 1916 őszén helyezik át Budapestre, ahol 1917 elején a piaristák elfoglalják új épületüket. 1935-ig (ez 19 esztendő) tanára ennek a gimnáziumnak, 1935-1941 között ugyanannak igazgatója. Itt lép először járatlan útra. Az igazgató a régi szokás szerint nem nagyon vállal órákat, s ha igen, akkor csak keveset. Balanyi igazgatóként is heti 10-12 órát tanított, felmentése után sem vonult vissza, hanem folytatta tanári működését. Sietek hozzátenni, hogy ez saját elhatározása, nincs mögötte semmiféle külső kényszer. Ami sarkallja, az saját lelkiismerete és az a törekvése, amit már a tanyai kisiskolásban felfedezhettünk, amikor katekizmust „tanított”.

„Kezdetől fogva — írja visszaemlékezéseiben — a tanításban, a gyermekekkel való foglalatosskodsban láttam piarista hivatásom értelmét. Tanítás nélkül egy pillanatra sem tudtam — és ma 50 év múltán sem tudom — elképzelní magamat és életemet.” Amikor 1960-ban aranymiséjét ünnepli, ő maga tartja a szentbeszédet. Szokatlan, de teljesen érthető, mert — ezt maga sem tagadja — el akarta kerülni, hogy szembe dicsérik. És ekkor olyan mond, amit én legszívesebben memoriterként adnék fel mindenkinek, aki ma nálunk pedagógus pályára készül. „Már említettem, hogy a tanítás kezdetől fogva életemem — hogy ne mondjam — szenvedélyem volt. Ezzel kapcsolatban főleg három dologért vagyok hálás az Úristennek: 1. annak ellenére, hogy 50 év lefolyásában több ezer diák megfordult a kezemen — mindig tudtam uralkodni magamon és az emberi méltóságot soha, egyetlen diákomban meg nem aláztam; 2. a tanítást mindig komolyan vettem és a legjobbat igyekeztem nyújtani diákjaimnak, ami tehetségemből kitelt; és végül 3. Isten kegyelméből sikerült nem egy diákomra olyan mértékben hatnom, hogy a tanításom és a vele való érintkezésem kimutathatólag hatással volt jelleme kialakulására és érdeklődése határozott irányba terelődött.” Ki hitte volna, hogy ebben a közepes testmagasságú emberben, akinek mozdulatai mindig nyugodtak, szinte azt mondhatnám, kimértek voltak,

aki sohasem emelte fel a hangját, hogy ebben az emberben legbelül ilyen szenvedély lángja lobogott. Mi, a diákjai biztosan nem.

Említettem már, hogy 1906-ban az a hír járta róla, hogy „történettudósnak indul”. Az akkor még csak mende-mondának tekinthető állítás hamarosan valóra vált, és olyan óriási tudományos munkásságot eredményezett, amellyel nem sok pályatársa dicsekedhetett, s amelyben három főirány bontakozott ki. Az első valahogy a kecskeméti ferences rendházhoz kapcsolódik. Balanyi sem tudta magát kivonni az európai középkor egyik legnagyobb alakjának, Assisi Szent Ferencnek máig kisu-gárzó, már több mint hétszázéves hatása alól. A Poverello jelentőségével saját kora is tisztában volt. Első életrajzait nem sokkal halála után írták meg, de a rendet ezek nem elégitették ki, ezért újabbak írására adott utasítást, sőt 1244-ben elrendelte, gyűjtsék össze a rendalapítóra vonatkozó hagyományokat. Ebből az anyagból Szent Ferenc három társának, Rufinónak, Leónak és Angelónak feljegyzései maradtak ránk. A múlt század végén a nagy francia Szent Ferenc kutató Paul Sabatier adta ki a *Tökéletesség tükre* (*Speculum perfectionis*) című munkát, amely Szent Ferenc érényeit a királytükörök mintájára dolgozta fel, s amelyet Sabatier Leo fráternek tulajdonított. Balanyi ezzel kezdte el ferences kutatásait. Jellemző módon egyik célja megint a tudásnak mások részére történő átadása volt. Lefordította a munkát magyarra, jegyzetekkel látta el már abban a felismerésben, hogy ez az írásmű nem származhat az 1240-es évekből, hanem 1318 körül keletkezett. A *Tökéletesség tükre* 1927-ben jelent meg könyvalakban.

1927-ben Szent Ferencről írt könyvet, amely a Zichy Nándor-jutalomban részesült, 1930-ban már 14 tanulmányát adta ki a magyar ferences provincia *Anima Franciscana* címmel. Ettől a témakörtől sohasem tudott megszabadulni. 1939. évi *A ferences mozgalom begyökerezése* című akadémiai székfoglalója is ehhez kapcsolódott, s hagyatékában más korai ferences forrásfordítás is található még. Ez már nem a gimnáziumi tanár érdeklődése, hanem a kutatóé, aki minden forrást eredetiben tanulmányoz és értékeli ki. Szent Ferenc már említett három társának *Legenda trium sociorum* címen idézett munkáját is lefordította, ez csak Kolozsvárt jelenhetett meg 1945-ben.

Bizonyos mértékben ide kapcsolódik az 1923-ban megjelent *A szerzetesség története* című munkája. Magyarországon a szerzetesrendek múltja terén különös állapotok uralkodtak. Az egyik oldalon a bencések impozáns 14 kötetes pannonhalmi rendtörténete, Békefi Remignek a ciszter apátságokról írt monográfiái álltak, a másik oldalon nem volt feldolgozása a magyar domonkos provincia történetének, s azoknak a rendekének, amelyeket II. József után sem állítottak vissza, köztük a magyar pálosokénak. Balanyi igyekezett rendet teremteni az elhanyagolt rendek terén, ezért lett munkája kézikönyv. A megjelenés után is figyelemmel kísérte ennek a területnek kutatását, 1948-ra elkészítette a második kiadást, amely kéziratban maradt.

A nagy energiával és „kicsinyességig menő szívóssággal” végzett kutatást a szakma is tudomásul vette. 1924-ben egyetemi magántanárrá, 1936-ban nyilvános rendkívüli tanárrá nevezték ki, 1939-ben pedig a történettudomány legjobbjainak, Domanovszky Sándornak, Eckhart Ferencnek, F. Gombos Albinnak, Heinlein Istvánnak, volt diákjának Mályusz Elemérnek és rendtársának, Miskolczi Istvánnak ajánlására (a hat tudós közül öt egyetemi tanár volt) a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választják.

Magántanári habilitációja mégsem a most ismertetett területen keresendő, hanem attól bizony jó messze, címe: *A Hármasszövetség*. Nem sokkal az első vilá-

háború kitörése után az 1914-1915. tanévben Balanyi Szegeden előadásorozatot kezd, amelynek elseje „A világháború genezise” címet viseli, de amelyek közül a habilitáción kívül csak a „Balkán-probléma” jelent meg 1920-ban. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy a sorozat megérteti, mi irányította figyelmét erre a témára. „Kiművelt emberfőként” nem lehet és nem szabad elzárkózni attól a világtól amelyben élnünk rendeltetett. S ha borzalmak szakadnak ránk, akkor meg kell próbálni megismerni és megérteni a történeteket. Ha ezt meg tesszük, a bennünket ért csapás ereje is enyhül. Így lesz Assisi szentjének kutatójából a világháború előtörténetének szakértője. Mintha ez a terület később veszített volna Balanyira gyakorolt hatóerejéből. De ez nem változtat azon, hogy amikor 1943-ban a kolozsvári egyetem ny. r. tanárává nevezik ki, az újkori egyetemes katedrát kapja meg. Nem ő lenne, ha nem tartana ki a végsőig, 1948-ig.

Az 1940-es években válik aktívvá saját rendjének történetírásában. Már 1928-ban javaslatot tett Kalazanci Szent József levelezésének kiadására, de nem ért vele célt, s a munka csak 1950-ben indult meg, s 1956-ra fejeződött be. A magyar rendtartomány múltjából is csak egyes részleteket dolgozhatott ki a Bíró Imrével, Bíró Vencellel és Tomek Vincével együttesen írt magyar piarista rendtörténetben, amely 1943-ban lát napvilágot.

Annak a pap-tanárnak megtestesítője Balanyi tanár úr, aki többi társával együtt az iskolát, amelyben tanít, az ország első gimnáziumai közé emeli, tanítványainak megfizethetetlen és meghálálhatatlan hasznára. Ha sok mindent nem mondtam el a tudós pályájáról és eredményeiről ebben a késői és rendhagyó emlékbeszédben, akkor azért tettem, hogy a végén felidézzem — most már megbocsájtathatlan szubjektivitással — négy éven át való tanáromat, Balanyi Györgyöt.

Ha ministráltunk, hajnalban találkoztunk vele a sekrestyében. Ha erre nem voltunk beosztva, a csöngetéskor az osztály ajtaja előtt állt, legtöbbször a mellén összefont karral, karjában esetleg valamilyen könyvvel, de biztosan a félelmetes notesszel. Amikor bejött, és leült a katedrára, feleltetni kezdett. Kettős feleltetés volt, el kellett mondani a könyvből feladott leckét és az előző órán elhangzott magyarázatot. Ha valahol pongyolán fogalmaztunk, vagy valaminek csak a felét mondtuk el, kijavított vagy belekérdezett.

A felelés nem tartott sokáig. Egy mondatban közölte a tankönyvből feladott leckét, és elkezdte az előadást, amely az órának legalább a felét tette ki. Előadása nyugodt volt, pözmentes, csak a szemöldöke táncolt és a jobbkezével játszott a katedrán ismeretlen zongoradarabot. Előadásai izgalmasak voltak, olyan kérdéseket is érintettek, amelyeket akkoriban nem tárgyaltak szerzetesi iskolákban. Negyven évet úsztam meg úgy, hogy Marx eszméiről csak annyit tudtam, amennyit ő róla előadott.

A nagyon fegyelmezett, előadásának gördülékenysége mögé bújtatott erőfeszítésekkel telt életformából Balanyi tanár úr egyetlen egyszer esett ki néhány pillanatra. Hetedikes lehettem, és valami miatt néhány perccel tovább maradtam az utolsó óra után az osztályban. Amikor kijöttem, Balanyi tanár úr a lépcső alján állt az üres folyosón. Körülnézett, nem vett észre. Hirtelen felkapta a reverendáját, és usgyi, kettesével szedve a lépcsőket felszaladt rajtuk, mint a nyúl. Óriási élmény volt ebben a tanárban megpillantani az embert.

1964. május 4-én halt meg, 78 éves korában. Ennek 27 éve, de azt hiszem, velem együtt minden tanítványa még saját holta napjáig őrzi emlékét.